

-4-

DE PIJPKNOTSZWAM *MACROTYPHULA FISTULOSA* (FR.) PETERSEN EEN ALGEMENE ZELDZAAMHEID

In het voorbije jaar werd in het kader van het onderzoek voor de in voorbereiding zijnde paddestoelenatlas van Limburg een merkwaardige ontdekking gedaan. Hier volgt het relaas.

*Hugo Vanderlinden
Pastoor Winterstraat 4
B.-3560 Lummen*

Foto's : Andre Van De Sande

DE PADDESTOELNATLAS

De eerste stappen in de wereld van de paddestoelen hebben vele van de Limburgse "zwammenfanaten" gezet onder leiding van Pater Landewald Janssen. Hij was jarenlang de goeroe van de paddestoelenkenners. Buiten "de Pater" waren er een paar anderen, die vooral hun eigen omgeving afstroopten en inventariseerden; zij noteerden vlijtig hun waarnemingen.

Ook de Antwerpse Mycologische Kring koos vaak Limburg als doel van zijn zwammenspeurtocht en verzamelde een schat van gegevens over grote en kleine paddestoelen, schimmels en slijmzwammen.

De discipelen van Pater Landewald zwermden uit en gaven hun kennis door aan andere geïnteresseerden, zodat langzamerhand een groepje ontstond van "kenners", die samen Mycolim stichtten, de Limburgse Mycologische Kring. Ze vonden het zonde dat al de gedurende 20 jaar en meer verzamelde waarnemingen ongebruikt bleven en zelfs dreigden verloren te gaan. Dat was de voedingsbodem voor de verwezenlijking van een Limburgse Paddestoelenatlas. Na allerlei bedenkingen, opwerpingen, tegenkantingen en aanmoedigingen werd besloten dat de atlas er moest en zou komen.

INVENTARISATIE

Het verzamelen van de gegevens vormde het grootste probleem. Aan iedereen die in de natuur bezig was als gids, wandelaar, beheerder of vogelman werd gevraagd de waarnemingen in verband met zwammen te noteren en door te sturen. Het LISEC nam, op vraag van de Provincie Limburg, de taak op zich, de gegevens voor latere verwerking in de computer in te voeren.

Uit de verzamelde gegevens bleek dat het centrale deel van Limburg grondig geïnventariseerd was, maar ook dat bepaalde gebieden in de uit hoeken van de provincie nauwelijks onderzocht waren. Voor de volledigheid van de atlas moesten die achtergebleven gebieden, een 25-tal loofbossen, broekbossen, beekdalen en spoorwegbermen, nog geïnventariseerd worden. Met een paar

man lieten we ons overhalen om daaraan wat te doen : we zouden in de herfst van 1995 onze vrije tijd gebruiken om de genoemde leemten op te vullen. Begin oktober onderzochten we "Het Klei" in Lozen, een (zelfs na de droge zomer) nog redelijk nat elzebroekbos, gelegen langs de Zuid-Willemsvaart, in het kilometerhok C7-32-22. Het bos leverde een normaal aantal klassieke soorten paddestoelen op. Daarbij vonden we op een afgevallen elzetak een substantie, waarvan we niet goed wisten wat het was : een kaneelkleurig, grillig gevormd hoopje verschrompelde, misvormde knotsjes, 20 tot 30 mm hoog.

DE PIJPKNOTSZWAM

Aanvankelijk hadden we er geen idee van, wat onze vondst kon zijn, iets dat nog moest groeien of iets dat al in zijn eindstadium zat. Even later vonden we weer iets dergelijks, nu een 40-tal mm hoog; waarschijnlijk was het een zwam, maar we konden hem niet thuisbrengen. De vondst van een volwassen exemplaar van ongeveer 120 mm deed een lichtje branden; nu was het duidelijk een knotsvormige zwam, een grote uitvoering van de draadknotszwam. Het paddestoelenboek werd geraadpleegd en inderdaad, daar stond onze zwam, de *Macrotiophula fistulosa* of Pijpknotszwam afgebeeld, precies zoals we hem in werkelijkheid voor ons zagen. Dat was voor ons een nieuwe vondst. Die avond hebben we ons opnieuw over onze boeken gebogen en onze zwam gedetermineerd. Het leed geen twijfel dat we een goede vondst gedaan hadden. Ten overvloed werd een exemplaar meegenomen naar de vergadering van de A.M.K. Daar werd bevestigd dat het om de Pijpknotszwam ging, dat hij vooral aan de kust gevonden werd en in het binnenland slechts zelden waargenomen was. Twee dagen later, bij een tocht in de vallei van de A-beek in Ellikom, vonden we de Pijpknotszwam opnieuw, weer op els, en nog een paar dagen later ontdekten we hem in Genk, onder els op de rand van een sloot. Dat was het begin van het succesverhaal van *Macrotiophula fistulosa*.

BESCHRIJVING

Het vruchtlichaam van de Pijpknotszwam is stevig, hol, rechtopstaand, slank knotsvormig, met een hoogte van 30 tot 300 mm en een dikte van 5 tot 10 mm. De toppen zijn eerst spits, later afgerond en soms onregelmatig gezwollen. De buitenkant is glad, kaneelkleurig, okergeel of roodachtig bruin. Het vruchtbare bovenste deel is tweemaal zo lang als de steel, waarvan het nauwelijks te onderscheiden is. Het vlees is taai, geelachtig, zonder smaak of geur. De zwam kan alleen staan of groepsgewijs voorkomen. Heel dikwijls zijn de vruchtlichamen ineengedrongen en hebben slechts een hoogte van 30 mm.

De mycoloog Schild beschouwt deze misvormde exemplaren als een aparte soort die hij *Macrotyphula contorta* noemt. Hij baseert zich daarbij op de bestudering van honderden verzamelingen.

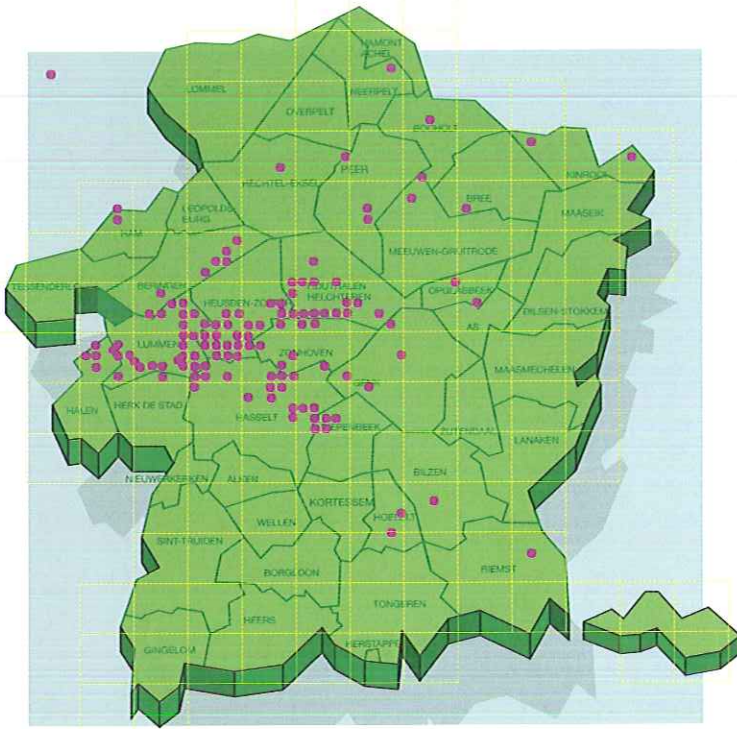
De meeste mycologen beschouwen de *Macrotyphula contorta* echter als een variëteit van de *Macrotyphula fistulosa*, die door ongunstige groeiomstandigheden in zijn ontwikkeling afgeremd werd.

STANDPLAATS

De *Macrotyphula fistulosa* is een epifiet. Hij groeit op liggende of rechtopstaande takken, die in de vroege zomer afgevallen of gekapt zijn, die nog niet volledig vermolmd of verrot zijn en hun schors nog hebben. Volgens gegevens van verscheidene mycologen komt hij voor op allerlei loofhout, o.a. Zomereik (*Quercus robur* L.), berk (*Betula* sp. L.), Wilde lijsterbes (*Sorbus aucuparia* L.), maar vooral op Zwarte els (*Alnus glutinosa* (L.) Gaertn.). Door ons is hij alleen op Zwarte els waargenomen en dan vaker bij oude bomen dan bij jonge. Bij op wegbermen aangeplante Grauwe els (*Alnus incana* (L.) Moench) hebben we hem niet gevonden.

BIOTOOP

Uit het feit dat hij een voorliefde heeft voor Zwarte els, kunnen we afleiden dat de *Macrotyphula fistulosa* voorkomt in moerassige gebieden, bij vijvers en poelen, op oevers van beken en sloten, in natte weiden, kortom op elk terrein waar de Zwarte els zich kan handhaven.

Figuur 1
Verspreiding van de Pijpknots-
zwam in Limburg in 1995

**VERVOLG VAN HET
VERHAAL**

Waar we aanvankelijk de Pijpknotszwam, bij de eerste drie vindplaatsen, toevallig ontdekten, gingen we daarna gericht zoeken, benieuwd of hij misschien meer voorkwam dan aangenomen werd. Na een week konden we hem optekenen in een 10-tal kilometerhokken. Meestal vonden we hem vrij snel, maar vaak kostte het veel moeite om hem te ontdekken.

Het aantal vindplaatsen groeide van dag tot dag, niet alleen in de Kempen, maar ook in het Mergelland (Kanne) en in Haspengouw (Bilzen, Hoeselt). De zeldzame Pijpknotszwam was plots heel algemeen geworden.

Als gevolg van ons intensief speurwerk, hebben we hem tenslotte in 128 kilometerhokken kunnen optekenen. Dat aantal zal nog groeien, want slechts een klein deel van de provincie werd onderzocht. Op 5 maart 1996, datum van de laatst opgetekende waarneming, vonden we hem in een verdroogde, gekrompen toestand, maar toch nog duidelijk herkenbaar. Toch werd de *Macrotypula fistulosa* door de Limburgse onderzoekers, gedurende de meer dan 20 jaar dat ze inventariseren, nooit in hun aantekeningen ver-

meld. De A.M.K. heeft in heel België de Pijpknotszwam slechts in 22 hokken gevonden, waarvan geen enkel in de provincie Limburg. Hoe valt zulks te verklaren? We raadpleegden enkele boeken.

Phillips (1993) noemt de zwam in "Paddestoelen en schimmels van West-Europa" vrij zeldzaam, Lange et al. (1984) schrijven in "Elseviers Paddestoelengids": vrij zeldzaam, maar algemeen in de Kempen, Breitenbach & Kränzlin (1986) schrijven in "Pilze der Schweiz": niet algemeen, trouw aan zijn standplaats, maar soms jarenlang ontbrekend.

**VERSPREIDINGSKAART VAN DE
MACROTYPHULA
FISTULOSA**

Figuur 1 geeft de huidige bekende verspreiding van de Pijpknotszwam in Limburg weer.

Bemerkingen bij de kaart :

- het Limburgs grondgebied werd niet volledig onderzocht
- de meeste vindplaatsen liggen in de beekvalleien
- de erg verspreid liggende vondsten in het noorden werden genoteerd tijdens inventarisatiebezoeken
- in het westen en het centrum werd gericht gezocht naar de Pijpknotszwam, vandaar de grote concentratie
- het gering aantal vondsten in Haspengouw is het gevolg van het veel minder frequent voorkomen van Zwarte els
- de Voerstreek werd niet onderzocht

BESLUIT

In de laatste bemerking van Breitenbach & Kränzlin (1986) vinden we de verklaring voor het ontbreken van aantekeningen over de *Macrotypophula fistulosa* in Limburg : hij is jarenlang latent aanwezig geweest, maar heeft geen, of slechts vervormde, onopvallende vruchtlichamen gevormd. Misschien heeft de warme, droge zomer in 1995 gezorgd voor de verbazingwekkende uitbarsting van volgroeide vruchtlichamen. Zal de Pijpknotszwam in de herfst van 1996 nog waargenomen worden, of zal hij weer jarenlang wegblijven, om plots, bij gunstige omstandigheden opnieuw massaal op te duiken ? Dat zal de toekomst uitwijzen.

DANKWOORD

Met dank aan de A.M.K. voor de gegevens ontleend aan FUNBEL, het gegevensbestand van de Antwerpse Mycologische Kring, en aan Daniëlle Clits en Jean Vangrinsven voor hun meldingen.

REFERENTIES

- BREITENBACH, J. & F. KRANZLIN, 1986. Pilze der Schweiz band 2, Verlag Mykologia, 415 p.
- LANGE, M., J. LANGE, E. SUNESEN, P. DAHLSTROM & G.D. SWANENBURG DE VEYE, 1984. Elseviers Paddestoelengids, Elsevier Amsterdam, 233 p.
- PHILLIPS, R., 1993. Paddestoelen en schimmels van West-Europa, Spectrum natuurgids, 288 p.